

Μνήμων

Τόμ. 35, Αρ. 35 (2016)

Μνήμων

ΕΤΑΙΡΕΙΑ ΜΕΛΕΤΗΣ ΝΕΟΥ ΕΛΛΗΝΙΣΜΟΥ

ΜΝΗΜΩΝ

ΜΕΛΕΤΕΣ

ΚΑΛΛΙΟΠΗ ΠΑΓΑΗ, Φλωρεντία: από τις ολιγαρχικές οικογένειες στους «Τραπεζίτες του Θεού» ➤ ΑΓΓΑΛΙΑ ΚΑΣΔΑΓΑΗ, Λόγος περί νοταριακών και μια ανάγνωση διαθηκών του 16ου αιώνα από την Κρήτη ➤ ΑΝΤ. ΧΑΤΖΗΚΥΡΙΑΚΟΥ, Νησιωτικότητα και τοπική εξουσία στην οθωμανική Κύπρο ➤ Χρ. ΛΟΥΚΟΣ, Νέα στοιχεία για την ελληνική τυπογραφία της περιόδου 1828-1832 ➤ ΕΛΙΣΣΑΒΕΤ ΤΣΑΚΑΝΙΚΑ, Η αναζήτηση της εθνικής ταυτότητας στον Τύπο και τη λογοτεχνία της οθωμανικής περιόδου ➤ Δ. ΜΑΛΕΣΗΣ, Ο «εθνικός λόγος» τη δεκαετία του 1870 στην εφημερίδα *Εύβοια* του Γ. Φιλάρτου ➤ Μ. ΜΑΘΙΟΥΔΑΚΗ, Χειρόγραφα του Ι. Ουάμπου στο Αναγνωστήριο της Αγιάσου ➤ ΧΡΥΣΑ ΜΑΡΙΝΟΥ, Τα έργα *The Tunnel* και *Deadlock* της Ντ. Μ. Ρίτσαρντσον ως άλλο αργείο ➤ ΕΥΓΕΝΙΑ ΑΔΑΜΟΠΟΥΛΟΥ, Πολιτικές και κοινωνικές διαστάσεις του γλωσσικού ζητήματος στην Κωνσταντινούπολη ➤ ΑΝΔΡΑΣ ΠΑΠΑΣΤΕΦΑΝΑΚΗ, Οι μηχανικοί στην Ελλάδα του Μεσοπολέμου ➤ ΓΙΑΝΝΗΣ ΠΑΠΑΚΟΝΔΥΛΗΣ, Μεταπολεμική αστική ανάπτυξη και ονοματοθεσία οδών και πλατειών ➤ ΑΝΑΣΤΑΣΙΑ ΝΤΑΝΙΚΑ, Η ανάγκη για διεργμμένα στον μουσουλμανικό πληθυσμό της Λάρισας (1882-1898)

ΠΡΟΣΕΓΓΙΣΕΙΣ

ΒΑΣΙΛΗΣ ΚΡΕΜΜΥΔΑΣ, *Αναγνώσιμος του Έλληνα*, Ελληνική Νομαρχία

ΣΗΜΕΙΩΜΑΤΑ ΚΑΙ ΜΑΡΤΥΡΙΕΣ

ΘΩΔΩΡΟΣ ΘΩΔΩΡΟΥ, Οι χαμένες επιστολές του Κωνσταντίνου Σταμάτη προς τον Παναγιώτη Κοδρικά (1788-1794)

ΠΑΡΕΜΒΑΣΕΙΣ

ΕΦΗ ΑΒΔΕΛΑ, «Μνημονικοί νόμοι» και ιστορικοί: Η ευρωπαϊκή εμπειρία ➤ ΣΤΡΑΤΗΣ ΜΠΟΥΡΝΑΖΟΣ, Η ιστορία, ο ιστορικός και ο δικαστής

ΒΙΒΛΙΟΚΡΙΣΕΙΣ

Χρ. Λούκος, Τ. Ε. Σιλαβενίτης, Κ. Λάμπας, Ε. Γαλούρη, Γ. Κόκκινος, Σπ. Δημανόπουλος, Χρ. Αργιαντώνη, Μ. Φέστας, Δ. Κουσουρής, Α. Μ. Σιχάνη, Μ. Χρ. Χατζημιάννου, Χρ. Χατζημιώσης

35

ΑΘΗΝΑ 2016

«Μνημονικοί νόμοι» και ιστορικοί: η ευρωπαϊκή εμπειρία

Έφη Αβδελά

doi: [10.12681/mnimon.20294](https://doi.org/10.12681/mnimon.20294)

Copyright © 2019, Μνήμων

Άδεια χρήσης [Creative Commons Attribution-NonCommercial-ShareAlike 4.0](https://creativecommons.org/licenses/by-nc-sa/4.0/).

Βιβλιογραφική αναφορά:

Αβδελά Έ. (2019). «Μνημονικοί νόμοι» και ιστορικοί: η ευρωπαϊκή εμπειρία. *Μνήμων*, 35(35), 343–357.
<https://doi.org/10.12681/mnimon.20294>

Παρεμβάσεις

ΙΣΤΟΡΙΑ ΚΑΘ' ΥΠΑΓΟΡΕΥΣΙΝ; ΝΟΜΟΙ ΚΑΙ ΔΙΩΞΕΙΣ ΓΙΑ ΤΟ ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΟ ΤΗΣ ΙΣΤΟΡΙΚΗΣ ΑΦΗΓΗΣΗΣ

Έφη Αβδελά

«Μνημονικοί νόμοι» και ιστορικοί: η ευρωπαϊκή εμπειρία

Ότι το παρελθόν αποτελεί στοιχείο με το οποίο χτίζονται οι συλλογικές ταυτότητες το ξέρουμε, αν μη τι άλλο, από τον τρόπο με τον οποίο συγκροτήθηκαν τα έθνη-κράτη τον 19ο αιώνα. Στήριζαν τη σταθεροποίηση της εθνικής ταυτότητας στη συστηματική επεξεργασία ενός συνεκτικού εθνικού αφηγήματος για το παρελθόν, διαμορφώνοντας έτσι και μια νέα γνωστική πειθαρχία, την επιστήμη της ιστορίας. Ωστόσο εδώ και καιρό η ενιαία εθνική ιστορική αφήγηση έχει σε πολλές περιπτώσεις υποστεί ρωγμές και έχει γίνει διακύβευμα στο δημόσιο χώρο. Η ιστορία έχει αντικατασταθεί από τη μνήμη, τη διεκδίκηση της συμπερίληψης ή/και της δικαίωσης για τα δεινά του παρελθόντος.¹ Η διεκδίκηση αυτή αποσκοπεί στη θεσμική της κατοχύρωση με διπλό στόχο: αφενός την ηθική αποκατάσταση των ομάδων που υπήρξαν θύματα του παρελθόντος και αφετέρου τη διαπαιδαγώγηση του κοινού στο παρόν και το μέλλον.

Οι διεργασίες γύρω από διεκδικήσεις της μνήμης εμφανίζουν τρεις αλληλένδετες διαστάσεις: τους «πολέμους για την ιστορία», δηλαδή τις αντιπαραθέσεις γύρω από την επίσημη κάθε φορά εκδοχή της ιστορίας, που κατέληξαν να αφορούν κυρίως το περιεχόμενο του σχολικού μαθήματος² τις πράξεις δημόσιας συγνώμης από ηγέτες κρατών για τα δεινά

Ως τίτλος της ενότητας αυτής χρησιμοποιείται ο τίτλος της συνάντησης που έγινε στις 10 Φεβρουαρίου 2016 στα γραφεία της Εταιρείας Μελέτης Νέου Ελληνισμού. Δημοσιεύονται εδώ, ύστερα από επεξεργασία, δύο από τις ομιλίες που ακούστηκαν στη συνάντηση αυτή, της Έφης Αβδελά και του Στρατή Μπουρνάζου. Η ομιλία της Δήμητρας Λαμπροπούλου θα δημοσιευθεί στον επόμενο τόμο του *Μνήμονα*.

1. Βλ. σχετικά, Έφη Αβδελά, «Δικαίωμα στην ιστορία», Ελληνική Αρχαική Εταιρεία, *Δικαίωμα στη μνήμη vs Δικαίωμα στη λήθη. Πρακτικά στοργυλής τράπεζας*, Θεσσαλονίκη 2014, σ. 18-21.

2. Το θέμα είναι τεράστιο και η βιβλιογραφία εδώ, εξαιρετικά ενδεικτική. Ο

που η χώρα τους επιφύλαξε σε διάφορες ομάδες πληθυσμού στο παρελθόν³ και τους «μνημονικούς νόμους» που θα εξετάσουμε εδώ. Πρόκειται για τρεις διαστάσεις του ίδιου φαινομένου, που απορρέει από τη σύγχρονη ερμηνευτική ρευστότητα της ιστορίας, την οποία έχει επιφέρει η παγκοσμιοποίηση, η πολιτική των ταυτοτήτων και η αποδόμηση των μεγάλων αφηγήσεων. Η διάσταση που αφορά τους «μνημονικούς νόμους» βρέθηκε τον προηγούμενο χειμώνα στη δημοσιότητα και στην Ελλάδα. Αλλά και ευρύτερα, μοιάζει να εγείρει τις σοβαρότερες δημόσιες αμφισβητήσεις, καθώς εμπλέκει τον νόμο: ορίζοντας όχι τόσο τι πρέπει να λείει κανείς ότι έγινε στο παρελθόν όσο τι δεν μπορεί να αρνείται ότι έγινε στο παρελθόν, αναγορεύει μία ερμηνεία του παρελθόντος σε νομικά («υποχρεωτική») ιστορία, που επιφέρει ποινικές κυρώσεις σε όσους την αμφισβητούν.

Οι «μνημονικοί νόμοι» πολλαπλασιάζονται τα τελευταία χρόνια στην Ευρώπη. Σε όλο και περισσότερες χώρες ορίζεται με νόμο είτε τι έγινε στο παρελθόν είτε τι απαγορεύεται να αρνείται κανείς ότι έγινε στο παρελθόν, επειδή η άρνηση αυτή αναγορεύεται ηθικά απαράδεκτη και προσβλητική για τη μνήμη των θυμάτων του συγκεκριμένου γεγονότος. Παλαιότεροι είναι οι νόμοι που απαγορεύουν την άρνηση της εβραϊκής γενοκτονίας, ενώ οι πιο πρόσφατοι περιλαμβάνουν αναφορές σε κάθε κατηγορία μαζικής βίας που έχει αναγνωριστεί ως τέτοια. Άλλα νομοθετήματα αναγνωρίζουν τις διώξεις που υπέστησαν στο παρελθόν συγκεκριμένες ομάδες, είτε του κράτους που νομοθετεί είτε κάποιου άλλου: οι Αρμένιοι και οι Πόντιοι είναι οι πιο γνωστές σε μας τέτοιες ομάδες.⁴ Οι

όρος χρησιμοποιήθηκε αρχικά στη μεγάλη αντιπαράθεση από τα τέλη της δεκαετίας του 1960 στην Αυστραλία για τη θέση των Αβοριγίνων στην αυστραλιανή ιστοριογραφία: Stuart Macintyre και Anna Clark, *The History Wars*, Μελβούρνη, Melbourne University Press, 2004. Όμως εξαπλώθηκε και για αντίστοιχα ζητήματα σε πολλές χώρες, συνήθως σε σχέση με την ιστορική εκπαίδευση: Tony Taylor και Robert Guyver (επιμ.), *History Wars and the Classroom - Global Perspectives*, IAP, Charlotte NC, 2011· Antonis Liakos, «History Wars: Notes from the field», *Yearbook of the International Society for the Didactics of History* 2008/9, σ. 57-74· Γιώργος Κόκκινος, *Συμβολικοί πόλεμοι για την Ιστορία και την Κουλτούρα. Το παράδειγμα της σχολικής ιστορίας στις Ηνωμένες Πολιτείες της Αμερικής*, Αθήνα, Μεταίχμιο, 2006.

3. Ενδεικτικά: Elazar Barkan, *The guilt of nations: Restitution and negotiating historical injustices*, Νέα Υόρκη, Norton, 2000· Robert R. Weyeneth, «The Power of Apology and the Process of Historical Reconciliation», *The Public Historian* 23/3 (2001), σ. 9-38· *Political Apologies and Reparations Website* <https://political-apologies.wlu.ca/> [τελ. προσβ. 23.8.2016].

4. Νομοθετήματα που αφορούν την αναγνώριση της συστηματικής βίας που

νόμοι αυτοί κάποτε εφαρμόζονται, άλλοτε αμφισβητούνται δικαστικά, ενώ συχνά αποτελούν εργαλείο για την άσκηση διεθνούς και διακρατικής πολιτικής. Οι ευρωπαϊκοί θεσμοί, από τη μεριά τους, στην προσπάθειά τους να καταπολεμήσουν τον νεορατσισμό, τον αντισημιτισμό και την ξеноφοβία, δείχνουν την πρόθεση να επιβάλουν την καθολική τους καθιέρωση. Συγχρόνως, όλο και περισσότεροι ιστορικοί και άλλοι πολίτες αναπτύσσουν δημόσια δράση ενάντια στους νόμους αυτούς, με κύριο επιχείρημα ότι θέτουν εμπόδια στην έρευνα και στην ελεύθερη διατύπωση επιστημονικής γνώμης και εργαλαιοποιούν την ιστορία. Πρόκειται για μια διεγκυστίνδα: από τη μια εμφανίζεται να είναι ο σεβασμός στη μνήμη διωκόμενων ομάδων και από την άλλη ο σεβασμός στην ελευθερία της έκφρασης.

Σε όσα ακολουθούν θα παρουσιάσω αρχικά τη σχετική νομοθεσία σε διάφορες ευρωπαϊκές χώρες και ιδίως σε εκείνη με τους περισσότερους «μνημονικούς νόμους», τη Γαλλία, και θα εστιάσω στις αντιδράσεις ιστορικών που προκάλεσαν οι σχετικές ρυθμίσεις· στη συνέχεια θα εξετάσω τις νομικές διαμάχες που ώθησαν τους ευρωπαϊκούς θεσμούς να επιχειρήσουν να καθιερώσουν σε ευρωπαϊκό επίπεδο τη θέσπιση «μνημονικών νόμων» και τις αντιρρήσεις σε αυτήν την πρωτοβουλία· και τέλος θα θέσω ορισμένα ερωτήματα αναφορικά με την κατάσταση στην Ελλάδα ως προς τα ζητήματα αυτά και τις πρόσφατες αντιπαραθέσεις γύρω από τη νομική απαγόρευση ιστορικών ερμηνειών.⁵

έχουν υποστεί συγκεκριμένες ομάδες ανήκουν περισσότερο στην κατηγορία της «κρατικής απολογίας». Βλ. χαρακτηριστικά, για την υπογραφή από τον Πρόεδρο Ομπάμα της επίσημης «απολογίας» προς τους Ιθαγενείς Αμερικανούς, <https://nativevotewa.wordpress.com/2009/12/31/president-obama-signs-native-american-apology-resolution/> [τελ. προσβ. 23.8.2016]· για τις Κορεάτισσες «γυναίκες αναψυχής», δηλαδή τις γυναίκες που εξαναγκάστηκαν σε πορνεία κατά τη διάρκεια της ιαπωνικής κατοχής της Κορέας, και τη διαμάχη γύρω από το αίτημα να αναγνωρίσει η Ιαπωνία την ευθύνη της για την τύχη τους, C. Sarah Soh, *The Comfort Women: Sexual Violence and Postcolonial Memory in Korea and Japan*, Σικάγο, University of Chicago Press, 2008.

5. Εξαιρετικά κατατοπιστική για τα θέματα αυτά είναι η συζήτηση ανάμεσα στον Νίκο Αλιβιζάτο και τον Βαγγέλη Καραμανωλάκη, «Η υπόθεση Ρίχτερ και η ακαδημαϊκή ελευθερία», *Ιστορία στο Κόκκινο: μια εκπομπή για το παρελθόν*, Κυριακή 14 Φεβρουαρίου, παραγωγή: Ραδιοφωνικός Σταθμός 105,5 Στο Κόκκινο - Αρχαία Σύγχρονης Κοινωνικής Ιστορίας, επιμέλεια: Ηλίας Νικολακόπουλος, οργάνωση παραγωγής: Νατάσσα Δομνάκη, μουσική επιμέλεια: Θανάσης Μήνας, <http://62.103.28.111/multimediasim/REC.ASP?ID=101086&priid=101087&pform=100100&pforms=100003> [τελ. πρόσβ. 31.8.2016].

Ευρωπαϊκή «μνημονική» νομοθεσία και η γαλλική υπερβολή

Όσο παράδοξο κι αν φαίνεται, οι πρώτοι «μνημονικοί νόμοι» έχουν την αφετηρία τους στις απόψεις όσων κατά τη δεκαετία του '80 επιχείρησαν να αρνηθούν την εβραϊκή γενοκτονία και στις διαμαρτυρίες που προκάλεσαν, πολλές από ιστορικούς.⁶ Νομοθεσία που τιμωρεί τους αρνητές της εβραϊκής γενοκτονίας υπάρχει σε πολλά κράτη της ΕΕ. Σε ορισμένα, συγκεκριμένα στην Ισπανία, την Πορτογαλία, το Λουξεμβούργο, την Ελβετία και πρόσφατα στην Ελλάδα, η νομοθετική κύρωση έγινε κάποια στιγμή πολύ ευρύτερη και περιέλαβε κάθε άρνηση γενοκτονίας, εγκλημάτων πολέμου και εγκλημάτων κατά της ανθρωπότητας που έχουν αναγνωριστεί ως τέτοια. Η περίπτωση της Ισπανίας παρουσιάζει ειδικό ενδιαφέρον. Στη χώρα αυτή η άρνηση του Ολοκαυτώματος είναι ποινικό αδίκημα από το 1995, ωστόσο το Συνταγματικό Δικαστήριο έκρινε αργότερα αντισυνταγματικό τον σχετικό νόμο γιατί περιορίζει την ελευθερία της έκφρασης. Συγχρόνως από το 2007 άλλος νόμος που αφορά τον Εμφύλιο και τη Δικτατορία αναγνωρίζει τα θύματα και των δύο πλευρών, δίνει δικαιώματα στους απογόνους τους και καταδικάζει το φρανκικό καθεστώς. Ο νόμος αυτός προκάλεσε έντονες συζητήσεις, που συνεχίζονται ακόμη.⁷

Με τέσσερα νομοθετήματα και ένα παρ' ολίγον, η Γαλλία κατέχει τα σκήπτρα των «μνημονικών νόμων», οι οποίοι έχουν προκαλέσει επανειλημμένα την αντίδραση των ιστορικών.⁸ Πιο συγκεκριμένα:

6. Ενδεικτικά: Pierre Vidal-Naquet, *Les Assassins de la mémoire*, Παρίσι, Editions La Découverte, 1987· Deborah E. Lipstadt, *Denying the Holocaust: The Growing Assault on Truth and Memory*, Νέα Υόρκη, Plume, 1993. Για τη μήνυση που έκανε στην Λίπσταντ ο αρνητής Ντέιβιντ Τρβινγκ, σχετικά με αναφορές της στο όνομά του στο συγκεκριμένο βιβλίο, και για τη δίκη που ακολούθησε στη Βρετανία, βλ. τη μαρτυρία της στο *History on Trial: My Day in Court with a Holocaust Denier*, Νέα Υόρκη, Ecco, 2005. Η Λίπσταντ απαλλάχτηκε. Η Βρετανία είναι από τις λίγες χώρες χωρίς νομοθεσία σχετική με τη γενοκτονία των Εβραίων.

7. Çağatay Yildirim, «Memory Laws & Freedom of Speech in Europe: Analysis of Perinçek v. Switzerland Case», *Review of Armenian Studies* 30 (2014), σ. 10-13. Για την Ισπανία και τη διαχείριση της επώδυνης μνήμης, βλ. την παρέμβαση της Δήμητρας Λαμπροπούλου.

8. Βλ. σχετικά, Ç. Yildirim, «Memory Laws & Freedom of Speech in Europe», ό.π., 8-10· Les «lois mémorielles», *La Documentation Française, La Librairie du Citoyen*, <http://www.ladocumentationfrancaise.fr/dossiers/d000078-loi-et-memoire/les-lois-memorielles> [τελ. προσβ. 23/8/2016]· Raffi Wartanian, «Memory Laws in France and their Implications: Institutionalizing Social Harmony», *Humanity in Action*, 2008, <http://www.humanityinaction.org/knowledgebase/117-memory-laws-in-france-and-their-implications-institutionalizing-social-harmony> [τελ. προσ. 23.8.2016].

—Το 1990 ο «νόμος Gayssot» ποινικοποίησε την άρνηση της εβραϊκής γενοκτονίας, όπως αυτή ορίστηκε στις δίκες της Νυρεμβέργης, αλλά και κάθε ρατσιστική, αντισημιτική και ξενοφοβική πράξη.⁹

—Το 2001 αναγνωρίστηκε με νόμο η αρμενική γενοκτονία του 1915.¹⁰ Το γεγονός προκάλεσε έντονες αντιδράσεις στην Τουρκία και ένα κίνημα αποφυγής αγοράς γαλλικών προϊόντων.

—Το 2001 ο «νόμος Taubira» αναγνώρισε το δουλεμπόριο και τη δουλεία ως εγκλήματα κατά της ανθρωπότητας.¹¹ Λίγα χρόνια αργότερα, το 2005, ο νόμος τέθηκε στο επίκεντρο έντονων αντιπαραθέσεων, με αφορμή την υπόθεση του ιστορικού Ολιβιέ Πετρέ-Γκρενουγιό (Olivier Pétré-Grenouilleau). Βραβευμένος για το βιβλίο του για το διεθνές δουλεμπόριο, ο Πετρέ-Γκρενουγιό σε δηλώσεις του αμφισβήτησε ότι η δραστηριότητα αυτή συνιστούσε έγκλημα κατά της ανθρωπότητας, ισχυρότατο με τη γενοκτονία των Εβραίων. Σε απάντηση, εκπρόσωποι δούλων από τα γαλλικά υπερπόντια εδάφη μήνυσαν τον ιστορικό με βάση τον νόμο Τομπιρά.¹² Η δίωξη προκάλεσε σάλο καθώς και την ίδρυση την ίδια χρονιά του σωματείου «Ελευθερία για την ιστορία». Οι 1.000 ιστορικοί που υπέγραψαν την ιδρυτική διακήρυξη, με επικεφαλής τον Ρενέ Ρεμόντ και τον Πιέρ Νορά, δήλωσαν «[ε]νάντι[οι] στις όλο και συχνότερες πολιτικές παρεμβάσεις στην εκτίμηση των γεγονότων του παρελθόντος και με δικαστικές διαδικασίες που πλήττουν ιστορικούς και στοχαστές. [...] Επιθυμούν να θυμίσουν ότι η ιστορία δεν είναι ούτε θρησκεία ούτε ηθική· ότι δεν πρέπει να είναι σκλάβα της επικαιρότητας ούτε να γράφεται καθ' υπαγόρευση της μνήμης· ότι η πολιτική του κράτους δεν είναι η πολιτική της ιστορίας».¹³ Στόχος του σωματείου, που απορρίπτει κάθε νομοθετικό

9. «Loi n° 90-615 du 13 juillet 1990 tendant à réprimer tout acte raciste, antisémite ou xénophobe», <https://www.legifrance.gouv.fr/affichTexte.do?cidTexte=JORFTEXT000000532990&categorieLien=id> [τελ. προσ. 31.8.2016].

10. «Loi n° 2001-70 du 29 janvier 2001 relative à la reconnaissance du génocide arménien de 1915», <https://www.legifrance.gouv.fr/affichTexte.do?cidTexte=JORFTEXT000000403928> [τελ. προσ. 31.8.2016].

11. «Loi du 21 mai 2001 tendant à la reconnaissance de la traite et de l'esclavage en tant que crime contre l'humanité», <https://www.legifrance.gouv.fr/affichTexte.do?cidTexte=JORFTEXT000000405369> [τελ. προσ. 31.8.2016].

12. Olivier Pétré-Grenouilleau, *Les traites négrières*, Παρίσι, Gallimard, 2004. Για το ιστορικό της υπόθεσης, βλ. Luc Daireaux, «L'affaire Olivier Pétré-Grenouilleau: éléments de chronologie», *Clionautes*, 4.1.2006, <https://www.clionautes.org/spip.php?article925> [τελ. προσ. 31.8.2016]. Εντέλει, μετά από έντονες δημόσιες κινητοποιήσεις και αντιπαραθέσεις, η μήνυση αποσύρθηκε.

13. «L'appel du 12 décembre 2005», *Liberté pour l'Histoire*, <http://www.lph-asso.fr> [τελ. προσ. 5.2.2016], όπου και το ιστορικό ίδρυσης του σωματείου.

προσδιορισμό της μνήμης και της ιστορίας, είναι να κάνει γνωστή την επιστημονική διάσταση της ιστορικής έρευνας και διδασκαλίας και να υπερασπιστεί την ελευθερία της έκφρασης των ιστορικών ενάντια στις πολιτικές παρεμβάσεις και τις ιδεολογικές πιέσεις κάθε είδους και προέλευσης. Στην ιστοσελίδα του καταγράφει τις σχετικές δικαστικές και νομοθετικές ενέργειες, καθώς και τις δημόσιες αντιπαραθέσεις σε κάθε χώρα, οργανώνει συζητήσεις και αναρτά κείμενα.¹⁴

—Το 2005 ο νόμος «για την αναγνώριση από το έθνος και την εθνική συμβολή υπέρ των επαναπατρισμένων Γάλλων» προκάλεσε έντονες διαμαρτυρίες γιατί στο άρθρο 4 προέβλεπε ότι τα εκπαιδευτικά προγράμματα έπρεπε να διδάσκουν τον «θετικό ρόλο» της γαλλικής παρουσίας στις αποικίες.¹⁵ Μετά από ισχυρές και ηχηρές αντιδράσεις, το άρθρο αποσύρθηκε. Στο πλαίσιο αυτών των αντιδράσεων εντάσσεται —και γίνεται περισσότερο κατανοητή— και η μήνυση στον Πετρέ-Γκρενουγιό. Μέσα από τις δημόσιες διεργασίες ενάντια στον συγκεκριμένο νόμο ιδρύθηκε η «Επιτροπή επαγρύπνησης για τις δημόσιες χρήσεις της ιστορίας», από τον Ζεράρ Νουαριέλ, την Μισέλ Ριό Σαρσέ και άλλους νεότερους ιστορικούς. Τα μέλη της Επιτροπής αρνούνται τον ρόλο του ιστορικού ως «ειδικού», επειδή έτσι τίθεται στην υπηρεσία της εξουσίας· επιδιώκουν τη δημιουργία ενός «συλλογικού διανοούμενου» με συνεχείς παρεμβάσεις στον δημόσιο λόγο, στα σχολικά προγράμματα και στον τύπο. Με απήχηση στους εκπαιδευτικούς, η Επιτροπή δεν συμφωνεί με τη γενική απαγόρευση των «μνημονικών νόμων», καθώς δέχεται να απαγορεύεται η άρνηση της εβραϊκής γενοκτονίας.¹⁶

—Τέλος, το 2011 κατατέθηκε για ψήφιση νόμος που απαγόρευε την άρνηση αναγνωρισμένων γενοκτονιών. Όμως, μετά από έντονες διαμαρτυρίες πολλών πολιτών και ιστορικών, που τόνισαν ότι οι βουλευτές δεν έχουν δικαίωμα να υπαγορεύουν την ιστορία, ο νόμος απορρίφθηκε από το Συνταγματικό Συμβούλιο ως αντισυνταγματικός και περιορι-

Η μετάφραση, δική μου. Βλ. σχετικά L. Daireaux, «L'affaire Olivier Pétré-Grenouilleau», *ό.π.*

14. <http://www.lph-asso.fr>.

15. «Loi n° 2005-158 du 23 février 2005 portant reconnaissance de la Nation et contribution nationale en faveur des Français rapatriés», <https://www.legifrance.gouv.fr/affichTexte.do?cidTexte=JORFTEXT000000444898&categorieLien=id> [τελ. προσ. 31.8.2016].

16. *Comité de Vigilance face aux Usages Publics de l'Histoire*, <http://cvuh.blogspot.gr> [τελ. προσ. 5.2.2016], όπου κείμενα και πληροφορίες για τη δράση του σωματίου.

στικός για την ελευθερία της έκφρασης.¹⁷ Είναι προφανές ότι οι έντονες αντιδράσεις που είχαν προηγηθεί είχαν ευαισθητοποιήσει και την κοινή γνώμη και τους δικαστικούς.

Οι συζητήσεις για την αναγκαιότητα ή τον επιβλαβή χαρακτήρα των «μνημονικών νόμων» συνεχίζονται στο δημόσιο πεδίο στη Γαλλία, όπως δείχνει η δραστηριότητα των δύο παραπάνω σωματείων και η αρθρογραφία στον τύπο. Μάλιστα έχουν εμπλουτίσει τη διδασκαλία της ιστορίας με ερεθίσματα που προσφέρονται για τη σύνδεση ανάμεσα στη μελέτη του παρελθόντος και τις αναπαραστάσεις του στο παρόν.¹⁸ Το παράδειγμα προκαλεί θλίψη σε όλες και όλους όσοι έχουν έστω ασχοληθεί και στο ελάχιστο με τη διδασκαλία της ιστορίας στο ελληνικό σχολείο...

Η ευρωπαϊκή διάσταση

Σχετικά πρόσφατα οι «μνημονικοί νόμοι» απέκτησαν ευρωπαϊκή απήχηση με αφορμή μια υπόθεση που εξελίχθηκε από το 2007, αρχικά στην Ελβετία και στη συνέχεια στο Ευρωπαϊκό Δικαστήριο Ανθρωπίνων Δικαιωμάτων: την υπόθεση Περιντσέκ.

Τον Μάρτιο του 2007 δικαστήριο της Λοζάνης καταδίκασε τον Ντογού Περιντσέκ, Τούρκο πολιτικό, με βάση τον ελβετικό νόμο που αναγορεύει σε ποινικό αδίκημα την άρνηση των γενοκτονιών. Μιλώντας δημόσια στην Ελβετία ο Περιντσέκ είχε επανειλημμένα αρνηθεί ότι οι σφαγές και εκτοπίσεις των Αρμενίων το 1915 συνιστούσαν «γενοκτονία». Αφού έχασε και την έφεση, ο Περιντσέκ κατέφυγε στο Ευρωπαϊκό Δικαστήριο

17. Jérôme Gautheret, «Lois mémorielles, la folle mécanique», *Le Monde*, 4.1.2012, http://www.lemonde.fr/idees/article/2012/01/04/lois-memorielles-la-folle-mecanique_1625546_3232.html [τελ. προσ. 23.8.2016]. Για τη σχετική απόφαση του Συνταγματικού Δικαστηρίου του 2012, βλ. «Décision n° 2012-647 DC du 28 février 2012 Loi visant à réprimer la contestation de l'existence des génocides reconnus par la loi», <http://www.conseil-constitutionnel.fr/decision/2012/2012-647-dc/decision-n-2012-647-dc-du-28-fevrier-2012.104949.html> [τελ. προσ. 31.8.2016]. Η απόφαση χαιρετίστηκε από τους υπερασπιστές των ανθρωπίνων δικαιωμάτων στη Γαλλία με τη διατύπωση: «Γάλλε βουλευτή, η ιστορία δεν σου ανήκει. Δεν θα καταργήσεις την αμφισβήτηση της ύπαρξης των γενοκτονιών που έχουν αναγνωριστεί από το νόμο». Βλ. Marianne Gourcuff - Antonin Gelblat, «Inconstitutionnalité de la loi visant à réprimer la contestation de l'existence des génocides reconnus par la loi», *Combats pour les droits de l'homme* (CPDH), 3.3.2012, <http://combatsdroitshomme.blog.lemonde.fr/2012/03/03/legislateur-francais-lhistoire-nest-pas-tienne-tu-ne-reprimeras-pas-la-contestation-de-lexistence-de-genocides-reconnus-par-la-loi-cc-dec-n2012-647-dc-28-fevrier-2012/> [τελ. προσ. 31.8.2016].

18. Βλ. «Lois mémorielles», *Profs d'Histoire Lycée Claude Lébois*, <http://profs.histoirelcl.canalblog.com/archives/2014/09/10/30577555.html> [τελ. προσ. 23.8. 2016].

Ανθρωπίνων Δικαιωμάτων, το οποίο τελικά, το 2015, δέχτηκε ότι η καταδίκη του συνιστούσε πλήγμα κατά της ελευθερίας του λόγου.¹⁹

Στο μεταξύ, με αφορμή τις σχετικές συζητήσεις και τον αρχικό θόρυβο από την υπόθεση Περιντσέκ, τον Νοέμβριο του 2008 η Ευρωπαϊκή Επιτροπή υιοθέτησε μια απόφαση-πλαίσιο, η οποία, στο όνομα του αγώνα ενάντια στον ρατσισμό και τον αντισημιτισμό, καλεί τα κράτη-μέλη να τιμωρούν «τη δημόσια απολογία, άρνηση ή χονδροειδή υποβάθμιση» των εγκλημάτων γενοκτονίας, των εγκλημάτων κατά της ανθρωπότητας και των εγκλημάτων πολέμου.²⁰ Σε αυτήν την απόφαση-πλαίσιο στηρίχθηκε ο δικός μας «αντιρατσιστικός νόμος» 4285.²¹ Στόχος της Ευρωπαϊκής Επιτροπής ήταν να εναρμονιστούν οι εθνικοί ποινικοί νόμοι ενάντια στον αρνητισμό ιστορικών γεγονότων, ιδίως γενοκτονιών. Η απόφαση έγινε δεκτή από το Ευρωπαϊκό Κοινοβούλιο, αλλά δεν επικυρώθηκε πλήρως, επειδή προκάλεσε άμεσα πολύ έντονες δημόσιες κριτικές από ιστορικούς διαφόρων χωρών.

Χαρακτηριστική είναι η «Εκκληση της Μπλουά», που υπέγραψαν το 2008, με αφορμή την οδηγία της ΕΕ, κορυφαίοι Ευρωπαίοι ιστορικοί, ανάμεσά τους ο Κάρλο Γκίνζμπουργκ, ο Έρικ Χόμπσμπωμ και ο Ζακ Λε Γκοφ. Υποστήριξαν ότι:

Ανήσχυοι για τους κινδύνους μιας αναδρομικής ηθικοποίησης της ιστορίας και μιας διανοητικής λογοκρισίας, καλούμε σε κινητοποίηση τους Ευρωπαίους ιστορικούς και σε σωφροσύνη τους πολιτικούς.

Η ιστορία δεν πρέπει να είναι σκλάβο της επικαιρότητας ούτε να γράφεται σύμφωνα με αντιθετικές μηνύες. Σε ένα ελεύθερο κράτος δεν μπορεί καμία πολιτική εξουσία να ορίζει την ιστορική αλήθεια και να περιορίζει την ελευθερία του ιστορικού κάτω από την απειλή ποινικών κυρώσεων.

19. Ç. Yıldırım, «Memory Laws & Freedom of Speech in Europe», ό.π., σ. 1-50. Στην ιστοσελίδα του σωματείου «Ελευθερία για την ιστορία» (<http://www.lph-asso.fr>), υπάρχει εκτενής αναφορά και έχουν αναρτηθεί όλα τα τεκμήρια της συγκεκριμένης υπόθεσης.

20. «Council Framework Decision 2008/913/JHA of 28 November 2008 on combating certain forms and expressions of racism and xenophobia by means of criminal law», <http://eur-lex.europa.eu> [τελ. προσ. 5.2.2016]. Η απόφαση-πλαίσιο προέβλεπε την αναμόρφωσή της από το Συμβούλιο μέχρι τα τέλη Νοεμβρίου 2010, ανάλογα με την εφαρμογή της από τα κράτη-μέλη.

21. Νόμος 4285/2014 «Τροποποίηση του ν. 927/1979 (Α' 139) και προσαρμογή του στην απόφαση-πλαίσιο 2008/913/ΔΕΥ της 28ης Νοεμβρίου 2008, για την καταπολέμηση ορισμένων μορφών και εκδηλώσεων ρατσισμού και ξενοφοβίας μέσω του ποινικού δικαίου (L 328) και άλλες διατάξεις», ΦΕΚ 191, 10.9.2014, 6441-6444.

Από τους ιστορικούς ζητάμε να συγκεντρώσουν τις δυνάμεις τους στο εσωτερικό της χώρας τους δημιουργώντας δομές αντίστοιχες με τις δικές μας και να υπογράψουν άμεσα το κάλεσμα αυτό για να σταματήσουμε οριστικά το κύμα των μνημονικών νόμων.

Από τους υπεύθυνους πολιτικούς ζητάμε να συνειδητοποιήσουν ότι το χρέος τους να συντηρούν τη συλλογική μνήμη δεν τους επιτρέπει να καθιερώνουν, με το νόμο και για το παρελθόν, κρατικές αλήθειες των οποίων η νομική εφαρμογή μπορεί να έχει σοβαρές επιπτώσεις για το επάγγελμα του ιστορικού και τη διανοητική ελευθερία γενικότερα.

Στη δημοκρατία, η ελευθερία για την ιστορία είναι ελευθερία για όλους».²²

Χάρη σε παρεμβάσεις σαν κι αυτήν, οι ευρωπαϊκές αρχές επέφεραν ορισμένες αλλαγές στην απόφαση-πλαίσιο, που στην ουσία επιτρέπουν στα κράτη-μέλη να μην την εφαρμόζουν.²³

Στα χρόνια που μεσολάβησαν μέχρι σήμερα πολλαπλασιάστηκαν οι ευκαιρίες που είχαν οι Ευρωπαίοι ιστορικοί για να αντιδράσουν για την αυξανόμενη τάση να προκαθορίζεται νομοθετικά η ιστορία. Για παράδειγμα, το 2013, κοινοβουλευτική συζήτηση στην Ιταλία για σχέδιο νόμου ενάντια στον αρνητισμό προκάλεσε την αντίδραση του Εθνικού Ινστιτούτου για την Ιστορία της Αντίστασης, με το σύνθημα «η ιστορία δεν είναι θρησκεία, η ιστορία δεν είναι ηθική» και το επιχείρημα ότι δεν μπορεί ούτε η βουλή ούτε το δικαστήριο να ορίσουν την ιστορική αλήθεια. Μόλις το 2015 η Ένωση των Ιστορικών της Γερμανίας έβγαλε ανακοίνωση με την οποία διαμαρτύρεται ενάντια σε μια διπλή παραμόρφωση: από τη μια την όλο και πιο εκτεταμένη χρήση της έκφρασης «πολωνικά στρατόπεδα συγκέντρωσης»· και από την άλλη την πρόθεση της πολωνικής κυβέρνησης να ποινικοποιήσει έναν κατάλογο διατυπώσεων και όρων που αναφέρονται στο παρελθόν.²⁴ Τέλος, στην ίδια την Πολω-

22. Το κείμενο κατατέθηκε για υπογραφές στην τακτική «Συνάντηση για την ιστορία του Μπλουά», που το 2008 ήταν αφιερωμένη στους Ευρωπαίους, από τον πρόεδρο του σωματίου Ελευθερία για την ιστορία, Πιερ Νορά. Βλ. *Liberté pour l'histoire*, http://www.lph-asso.fr/index.php?option=com_content&view=article&id=47&Itemid=&lang=fr [τελ. προσ. 31.8.2016], η μετάφραση, δική μου: «L'appel de Blois», *Le Monde*, 11.10.2008· Timothy Garton Ash, «The freedom of historical debate is under attack by the memory police», *The Guardian*, 16.10.2008.

23. Βλ. Luigi Cajani, παρουσίαση στη Γενική Συνέλευση της *Liberté pour l'Histoire*, 2.6.2012, http://www.lph-asso.fr/index.php?option=com_content&view=article&id=183%3Aintervention-de-luigi-cajani-a-lassemblee-generale-de-liberte-pour-lhistoire-2-juin-2012&catid=53%3Aactualites&Itemid=170&lang=en [τελ. προσ. 31.8.2016].

24. Και για τα δύο ζητήματα, βλ. <http://www.lph-asso.fr> [τελ. προσ. 5.2.2016].

νία διεξάγεται από τις αρχές του 2016 μια δημόσια αντιπαράθεση με διεθνείς προεκτάσεις, αφενός γύρω από το παραπάνω σχέδιο νόμου και αφετέρου γύρω από την ανακοίνωση της νέας κυβέρνησης ότι σχεδιάζει να αφαιρέσει παλαιότερο κρατικό βραβείο από τον ιστορικό του Πανεπιστημίου του Πρίνστον Γιαν Γκρος, επειδή με τις έρευνές του ανέδειξε τον ρόλο των Πολωνών στην εξολόθρευση των Εβραίων συμπολιτών τους.²⁵

Το ερώτημα είναι σαφές και έχει τεθεί επανειλημμένα: χρειάζεται νομικό πλαίσιο που να υπερασπίζεται τη μνήμη των θυμάτων του παρελθόντος και μάλιστα να ποινικοποιεί την άρνηση του πλήγματος που υπέστησαν; Προσωπικά υποστηρίζω πως όχι. Το ίδιο υποστηρίζουν και πάρα πολλοί ιστορικοί στην Ευρώπη, μολοντί κάποιοι θέτουν ως όριο την άρνηση της εβραϊκής γενοκτονίας. Οι περισσότεροι πάντως συμφωνούν ότι η καθιέρωση της «αλήθειας» με νόμο μπορεί να προκαλέσει σοβαρές συνέπειες για την πρακτική της ιστορικής έρευνας και για τη ελευθερία της σκέψης γενικότερα· ότι οι αντιλήψεις, οι εκφράσεις ή οι ερμηνείες για το παρελθόν που είναι είτε λαθεμένες είτε εσκεμμένα διαστρεβλωμένες δεν ανασκευάζονται στα δικαστήρια, αλλά στο δημόσιο πεδίο της κοινής γνώμης και στην εκπαίδευση· και ότι η πιο επίπονη δουλειά χρειάζεται ακριβώς στο επίπεδο της διδασκαλίας της ιστορίας σε όλες τις εκπαιδευτικές βαθμίδες.

επίσης «Poland plans to punish use of the phrase ‘Polish death camps’», *The Guardian*, 13.2.2016, <https://www.theguardian.com/world/2016/feb/13/poland-plans-ban-phrase-polish-death-camps> [τελ. προσβ. 1.9.2016].

25. Για μια πρώιμη αναφορά, βλ. Δημήτρης Κουσουρής, «Η πολωνική συζήτηση και η ‘από τα κάτω’ ιστορία της Τελικής Λύσης: με αφορμή ένα πρόσφατο συνέδριο στο Πανεπιστήμιο του Princeton» και «Συνέντευξη με τον Jan Gross», *Σύγχρονα Θέματα* 112 (2011), σ. 44-51 και 52-53. Για αντιδράσεις σε πρόσφατες κυβερνητικές δηλώσεις: Alex Duval Smith, «Polish move to strip Holocaust expert of award sparks protests», *The Guardian*, 14.2.2016, <https://www.theguardian.com/world/2016/feb/14/academics-defend-historian-over-polish-jew-killings-claims>· «Opinion: The Polish Government’s Shameful Attack on a Holocaust Historian», *The National Book Review*, 18.2.2016, <http://www.thenationalbookreview.com/features/2016/2/18/opinion-polands-right-wing-governments-shameful-attack-on-a-holocaust-historian>· Jo Harper, «Poland turns history into diplomatic weapon. A Polish-Jewish historian comes under fire for questioning Poland’s historical record», *The Politico Caucus*, 19.2.16, <http://www.politico.eu/article/duda-poland-holocaust-history-walesa-gross/>· Donald Snyder, «Historians Condemn Poland’s Backtracking on Poles’ WW2-Era Murder of Jews», *Forward*, 22.7.2016, <http://forward.com/news/world/345870/historians-condemn-polands-backtracking-on-oles-ww2-era-murder-of-jews/> [όλα τελ. προσβ. 1.9.2016].

Τα καθ' ημάς

Τα τελευταία χρόνια το ζήτημα της νομοθετικά κατοχυρωμένης «μνήμης» έχει έρθει επανειλημμένα στη δημοσιότητα στην Ελλάδα με μεγάλη ένταση. Στο επίκεντρο βρέθηκε αρχικά ο νόμος 4285 του 2014, ο λεγόμενος αντιρατσιστικός, και κυρίως το άρθρο 2 για τη «δημόσια επιδοκιμασία ή άρνηση εγκλημάτων». Το άρθρο τιμωρεί «[ο]ποιο[ν] με πρόθεση, δημόσια, προφορικά ή δια του τύπου, μέσω του διαδικτύου ή με οποιοδήποτε άλλο μέσο ή τρόπο, επιδοκιμάζει, ευτελίζει ή κακόβουλα αρνείται την ύπαρξη ή τη σοβαρότητα εγκλημάτων γενοκτονιών, εγκλημάτων πολέμου, εγκλημάτων κατά της ανθρωπότητας, του Ολοκαυτώματος και των εγκλημάτων του ναζισμού που έχουν αναγνωριστεί με αποφάσεις διεθνών δικαστηρίων ή της Βουλής των Ελλήνων». ²⁶ Η προσθήκη του συγκεκριμένου άρθρου στο σχέδιο νόμου που κατατέθηκε στη Βουλή τον Νοέμβριο του 2014 προκάλεσε την έκκληση 152 ιστορικών να αποσυρθεί. ²⁷ Όσοι υπογράψαμε την έκκληση εκφράσαμε την ανησυχία μας για την προοπτική με το άρθρο αυτό να ποινικοποιηθούν επιστημονικές απόψεις που μπορεί να θεωρηθούν ότι αντιβαίνουν στις διατυπώσεις του. Μάλιστα δηλώσαμε ρητά ότι είμαστε αντίθετοι σε κάθε απαγόρευση λόγου, «αντίθετοι στη διώξη όλων των 'αρνητών', ακόμη και εκείνων του φριχτότερου εγκλήματος του 20ού αιώνα, του Ολοκαυτώματος», επειδή οι διώξεις αυτές «πλήττουν καίρια το δημοκρατικό και αναφαίρετο δικαίωμα της ελευθερίας του λόγου, ενώ ταυτόχρονα δεν είναι διόλου αποτελεσματικές, όσον αφορά την καταπολέμηση του ρατσισμού και του ναζισμού, του ρατσιστικού και μισαλλόδοξου λόγου». ²⁸

Οι ανησυχίες μας επιβεβαιώθηκαν σύντομα. Ένα μόλις χρόνο αργότερα, τον Νοέμβριο του 2015, οι δηλώσεις του νέου τότε Υπουργού Παιδείας Νίκου Φίλη ότι είναι πιο σωστό επιστημονικά να μιλάμε για εθνοκάθαρση παρά για γενοκτονία των Ποντίων προκάλεσαν τις διαμαρτυρίες των κομμάτων της αντιπολίτευσης και την οργή των ποντιακών σωματείων, που απείλησαν να τον μηνύσουν με βάση το άρθρο 2 του αντιρατσιστικού νόμου. ²⁹ Εκείνο που τελικά δεν έγινε με αφορμή τους Πόντιους έγινε τον

26. Ν. 4285/2014, *ό.π.*, 6441.

27. Το κείμενο διαμαρτυρίας για το άρθρο 2 του νόμου 4398 καθώς και οι υπογραφές δημοσιεύονται στο *Το Βήμα*, 1.9.2014, <http://www.tovima.gr/society/article/?aid=627759> [τελ. προσ. 23.8.2016].

28. Στο *ίδιο*.

29. Τα δημοσιεύματα στον καθημερινό τύπο 3-6 Νοεμβρίου 2015 αφορούν. Η απειλή στηρίχθηκε στο γεγονός ότι η γενοκτονία των Ελλήνων του Πόντου έχει αναγνωριστεί το 1994 από τη Βουλή των Ελλήνων, η οποία αναγόρευσε τη 19η Μαΐου ημέρα μνήμης. Βλ. «Εισηγητική Έκθεση στην πρόταση νόμου 'Για την

Δεκέμβριο του ίδιου χρόνου αναφορικά με τους Κρήτες, όταν, μετά από συντονισμένες διαμαρτυρίες, απαγγέλθηκε δίωξη στον Γερμανό ιστορικό Χάινς Ρίχτερ για άρνηση ναζιστικών εγκλημάτων κατά του κρητικού λαού σε σχέση με το βιβλίο του *Η μάχη της Κρήτης*.³⁰

Οι επιθέσεις ενάντια στο συγκεκριμένο βιβλίο είχαν την αφετηρία τους ένα χρόνο πριν σε τοπικό κυρίως επίπεδο, και γνώρισαν μεγάλη έξαρση με αφορμή την αναγόρευση του Γερμανού ιστορικού σε επίτιμο διδάκτορα από το Τμήμα Πολιτικής Επιστήμης του Πανεπιστημίου Κρήτης τον Νοέμβριο του 2014. Μέρος της τοπικής κοινωνίας αντέδρασε με επεισοδιακό τρόπο, καταγγέλλοντας το πανεπιστήμιο ότι βραβεύει έναν ιστορικό που δικαιολογεί τα ναζιστικά εγκλήματα στην Κρήτη.³¹ Η έντονη δημόσια αντιπαράθεση, σε τοπικό κυρίως επίπεδο και σε κλίμα εξαιρετικά φορτισμένο συναισθηματικά, οδήγησε λίγους μήνες αργότερα στην ποινική δίωξη του Ρίχτερ με βάση το άρθρο 2 του «αντιρατσιστικού» νόμου. Η δίκη του κράτησε από τον Νοέμβριο του 2015 έως την αθώωσή του τον Φεβρουάριο του 2016 και γνώρισε μεγάλη δημοσιότητα.³²

Την περίοδο εκείνη αντιπαράτέθηκαν δύο διαφορετικές και εντέλει ασύμπτωτες θέσεις. Από τη μια ήταν όσοι θεωρούσαν τις απόψεις του Ρίχτερ στο συγκεκριμένο βιβλίο προσβλητικές για τη μνήμη των θυμάτων της Κρήτης από τη ναζιστική θηριωδία και απολογητικές του ναζισμού. Σε αυτή τη βάση υπερασπίζονταν την προσαγωγή του σε δίκη και ζητούσαν εμφανικά την καταδίκη του. Μάλιστα ταύτιζαν με τις απόψεις του όσους δεν συμφωνούσαν με τη δίωξή του, αλλά και όσους και όσες

καθιέρωση της γενοκτονίας των Ελλήνων του Πόντου ως ημέρας μνήμης», www.hellenicparliament.gr/950c/NOM_PN_EE_4_HA19.doc [τελ. προσ. 2.9.2016].

30. Heinz A. Richter, *Η μάχη της Κρήτης*, μεταφρ. Ε. Παναγιωτάτου, Αθήνα, Εκδόσεις Γκοβόστη, 2011.

31. Βλ. τον τοπικό τύπο της περιόδου και εντελώς ενδεικτικά, για την αναγόρευση, http://www.ethnos.gr/koinonia/arthro/seismos_gia_ton_rixter_stin_kriti-64097032/ [τελ. προσ. 31.8.2016].

32. Η δίκη καλύφθηκε συστηματικά από τον τοπικό αλλά και στον εθνικό τύπο. Για παρεμβάσεις ιστορικών, βλ. ενδεικτικά: Αντώνης Λιάκος, «Η δίκη του Χάιντς Ρίχτερ. Ποιο είναι το επίδικο;», *Χρόνος* 32 (2015), <http://chronosmag.eu/index.php/ls-e-pe.html>· Ο Ιός, «'Αντιρατσιστική' εθνική λογοκρισία», *Εφημερίδα των Συντακτών*, 19.4.2015, <http://www.efsyn.gr/arthro/antiratsistiki-ethniki-logokrisia>· Γιώργος Μαργαρίτης, «Και πάλι (δυστυχώς) για τον κο Ρίχτερ», *TVXS*, 8.12.2015, <http://tvxs.gr/news/egrapsan-eipan/kai-pali-dystyxos-gia-ton-ko-rixter>· Δημήτρης Χριστόπουλος, «Τα επικίνδυνα Ρίχτερ του ολοκληρωτισμού», *Εφημερίδα των Συντακτών*, 15.12.2015, <http://www.efsyn.gr/arthro/ta-epikindyna-rihter-toy-oloklirotismoy> [όλα τελ. προσ. 23.8.2016].

δεν κατέθεταν δημόσια δήλωση αποκήρυξης του. Από την άλλη βρέθηκαν όσοι και όσες αντιτάχθηκαν στη δίωξη με το επιχείρημα ότι είναι αντιδημοκρατικό να κρίνεται η επιστημονική αξία ενός βιβλίου στα δικαστήρια, ανεξάρτητα από την εκτίμηση που μπορεί να έχει κανείς για ό,τι περιλαμβάνει. Σε αυτή τη βάση αντιτάχθηκαν στην ποινική δίωξη, αρθρογραφώντας στον τύπο, καταθέτοντας ως εμπειρογνώμονες στη δίκη ή υπογράφοντας ψηφίσματα πανεπιστημιακών τμημάτων.³³ Υπερασπιστές του βιβλίου δεν υπήρξαν. Όμως οι ακραίες αντιδράσεις των κατηγορών έκαναν την επικοινωνία αδύνατη: γι'αυτούς, όποιος υπερασπίστηκε το δικαίωμα του Ρίχτερ να λέει και να γράφει την άποψή του και του πανεπιστημίου να λειτουργεί με τους δικούς του κανόνες συμμεριζόταν τις απόψεις του Γερμανού ιστορικού και επομένως δικαίως γινόταν στόχος.³⁴ Σε τοπικό επίπεδο η υπόθεση ανέδειξε σοβαρό πρόβλημα στις σχέσεις ανάμεσα στο πανεπιστήμιο και την τοπική κοινωνία. Απαιτήθηκε από το Πανεπιστήμιο Κρήτης να αναιρέσει τη βράβευση και να τιμωρήσει όσους την πρότειναν και οι πανεπιστημιακοί του αξιολογήθηκαν ανάλογα με τη δημόσια ή όχι αποκήρυξη του Ρίχτερ. Μόνο η αθώωση του Γερμανού ιστορικού με το σκεπτικό ότι ο νόμος είναι αντισυνταγματικός μετρίασε κατά κάποιον τρόπο τις δημόσιες αντιδράσεις, τις οποίες ωστόσο είχαν στο μεταξύ ανατροφοδοτήσει οι πρόσφατες τότε απαράδεκτα περιφρονητικές για τους Έλληνες δηλώσεις του.³⁵ Όπως και να έχει, το ρήγμα ανά-

33. Βλ. το Ψήφισμα του Τμήματος Ιστορίας και Αρχαιολογίας του Πανεπιστημίου Κρήτης για τη δίκη του Χ. Ρίχτερ, Πέθυμο 2.12.2015 στο <http://www.history-archaeology.uoc.gr/announcements/resolutions/Richter.html> και εκείνο που υπέγραψαν διδάσκοντες στο Τμήμα Πολιτικής Επιστήμης και Ιστορίας του Παντείου Πανεπιστημίου στο <http://www.tovima.gr/society/article/?aid=759765> [όλα τελ. προσ. 1.9.2016]. Ψηφίσματα έβγαλαν επίσης το Τμήμα Κοινωνιολογίας του Πανεπιστημίου Κρήτης και το Τμήμα Ιστορίας, Αρχαιολογίας και Κοινωνικής Ανθρωπολογίας του Πανεπιστημίου Θεσσαλίας.

34. Πέρα από τις έξι άλλες παρεμβάσεις τοπικών παραγόντων, οφείλω να υπογραμμίσω την αλγεινή εντύπωση που προκάλεσε η λαιμορία από τον ιστορικό Γιώργο Μαργαρίτη του Τμήματος Ιστορίας και Αρχαιολογίας του Πανεπιστημίου Κρήτης για το ψήφισμα που εξέδωσε κατά της ποινικής δίωξης του Ρίχτερ. Βλ. Γ. Μαργαρίτης, «Και πάλι (δυστυχώς) για τον κο Ρίχτερ», *ό.π.*

35. Για την αθώωση, βλ. ενδεικτικά, «Οι άξονες του σκεπτικού της απόφασης του Δικαστηρίου για την αθώωση Χ. Ρίχτερ», *Πεθεμνιώτικα Νέα*, 10.2.2016, <http://www.rethnea.gr/article.aspx?id=32613>. Η αθωωτική απόφαση σχολιάζεται θετικά στη συζήτηση του Ν. Αλιβιζάτου με τον Β. Καραμανωλάκη στο *Ιστορία στο Κόκκινο*, *ό.π.* Για τις ύστερες δηλώσεις του Γερμανού ιστορικού, βλ. «Χάινς Ρίχτερ: Οι γερμανικές αποζημιώσεις πληρώθηκαν και 'φαγώθηκαν'», *Καθημερινή*, 15.5.2016, <http://www.kathimerini.gr/859869/article/proswpa/geyma-me-thn-k/>

μεσα στην τοπική κοινωνία και το πανεπιστήμιο παραμένει και προσθέτει στοιχεία στη συζήτηση που εκκρεμεί για τον ρόλο και την προοπτική των εκπαιδευτικών ιδρυμάτων ανώτατης εκπαίδευσης στην περιφέρεια.

Όπως προκύπτει από τα παραπάνω, αρκετοί ιστορικοί στη χώρα μας έδωσαν δείγματα εγρήγορσης απέναντι στην ποινικοποίηση ιστορικών απόψεων και κινητοποιήθηκαν, είτε ενάντια στο νόμο είτε ενάντια στις απειλές για δίωξη του Φίλη ή στη δίωξη του Ρίχτερ. Βέβαια μπορεί κανείς να ισχυριστεί ότι οι αντιδράσεις δεν είχαν ούτε τη συλλογικότητα ούτε τη συνέχεια που θα απαιτούσε μια συστηματική απάντηση στην περιρρέουσα πολιτική εργαλειοποίηση της ιστορίας, την ταύτιση της ιστορίας με τη μνήμη και την απόλυτη δυσανεξία στη διαφορετική άποψη. Αλλά το σινάφι των ιστορικών στην Ελλάδα δεν είναι ούτε περισσότερο ενιαίο ούτε περισσότερο διασπασμένο από ό,τι είναι αλλού. Και αλλού στις αντίστοιχες συγκυρίες οι ιστορικοί που κινητοποιήθηκαν και αντέδρασαν ήταν σχετικά ευάριθμοι. Και αλλού οι σχετικές αντιπαραθέσεις τροφοδοτήθηκαν από πολιτικά διακυβεύματα του παρόντος, ιδεολογικές αντιπαλότητες επενδυμένες με μεθοδολογικές διαφοροποιήσεις ή από επαγγελματικούς ανταγωνισμούς. Και αλλού οι ιστορικοί που διατυπώνουν απόψεις ετερόδοξες ως προς τις βασικές παραδοχές του παρελθόντος έχουν γίνει στόχοι επιθέσεων. Δύο τουλάχιστον στοιχεία διαφοροποιούν την ελληνική περίπτωση: αφενός στη χώρα όπου επικρατεί η άποψη πως η ιστορία είναι μία, αυτή που ορίζει η πλειοψηφία, το κύρος των ιστορικών είναι εξαιρετικά περιορισμένο ώστε οι παρεμβάσεις τους να έχουν σημαντική απήχηση· αφετέρου εδώ οι πολιτικές χρήσεις της ιστορίας εντοπίζονται εξίσου συχνά σε ιστορικούς όσο και στους πολιτικούς. Δεν χρειάζεται να αναφερθώ σε όσους επιδιώκουν να ξαναγράψουν τον Εμφύλιο («σε απλά μαθήματα»). Όμως δύο παραδείγματα πονάνε: το ένα αφορά όσους συναδέλφους αρνήθηκαν να υπογράψουν διαμαρτυρία για τις απειλές για δίωξη του Νίκου Φίλη επειδή ανέφερε το όνομα του υπουργού της συγκεκριμένης κυβέρνησης· το άλλο αφορά τις επαίσχυντες δηλώσεις του

xains-rixter-oi-germanikes-apozhmiwseis-plhrw8hkan-kai-fagw8hkan. Η παραπάνω συνέντευξη, καθώς και όλη η προηγούμενη διαμάχη, και κυρίως οι τοπικές αντιδράσεις, οδήγησαν το Τμήμα Πολιτικής Επιστήμης να ανακαλέσει τη βράβευση του Ρίχτερ, μετά από πρόταση της Κοσμητείας της Σχολής Κοινωνικών Επιστημών. Βλ. ενδεικτικά <http://www.haniotika-nea.gr/anakalite-o-titlos-apo-ton-chains-richter-to-chroniko-tis-sinedriasis/>. Για αντιδράσεις ιστορικών στις σχετικές δηλώσεις, βλ. Χάγκεν Φλάισερ, Καρλ Χάιντς Ροτ, Κριστόφ Σμινκ-Γκουστάβους, «Να πληρώσουν τα θύματα κι όχι οι θύτες;», *Εφημερίς των Συντακτών*, 15.5.2016, <http://www.efsyn.gr/arthro/na-plirosyn-ta-thymata-ki-ohi-oi-thytes> [όλα, τελ. προσ. 1.9.2016].

Γιώργου Μαργαρίτη για τη δίωξη Ρίχτερ. Είναι άλλο να υπερασπίζονται την ποινικοποίηση των θέσεων του Γερμανού ιστορικού οι απόγονοι των θυμάτων του ναζισμού και άλλο να κατηγορεί ο καθηγητής Μαργαρίτης όσους αντιτίθενται σε αυτήν την ποινικοποίηση ως απολογητές του ναζισμού.

Το ζήτημα έχει διαχρονική σημασία, πολύ πέρα από τα πάθη της συγκυρίας. Θεωρώ ζωτικό για το επάγγελμα του ιστορικού και για την ποιότητα της δημοκρατίας να αντισταθούμε ως ιστορικοί στη μετατροπή της ιστορίας σε πολιτικό εργαλείο, ιερό κιτάπι ή λάστιχο που μετασχηματίζεται κατά το δοκούν. Απέναντι σε αυτόν τον κίνδυνο υποστηρίζω ότι η ιστορική κοινότητα —τουλάχιστον όποιο κομμάτι της συμφωνεί— οφείλει να κινητοποιηθεί και να αντισταθεί, όπως μας καλούσε και η Έκκληση της Μπλουά λίγα χρόνια νωρίτερα. Απορρίπτοντας κάθε νομοθετικό προσδιορισμό του παρελθόντος, να τολμήσει να οργανωθεί για πρώτη φορά μετά τη μεταπολίτευση χωρίς ηγετισμούς και ποσοστώσεις, γύρω από ένα ελάχιστο πλαίσιο που να υπερασπίζεται την ελευθερία της γνώμης, της έρευνας και της κυκλοφορίας των πορισμάτων και τον πλουραλισμό των επιστημονικών απόψεων, ενώ ταυτόχρονα να αποσκοπεί στην καλλιέργεια της συστηματικής κριτικής. Θεωρώ τον «Μνήμονα» την πιο κατάλληλη συλλογικότητα για να αναλάβει τη σχετική πρωτοβουλία και προσωπικά προσβλέπω στις ενέργειές του.

* * *